

Голод в Україні після Другої світової Війни

Повоєнний голод в Україні безпосередньо пов'язаний з подіями світового і європейського масштабу та міжнародною і внутрішньою політикою Радянського Союзу. Після війни радянська присутність поширилася на цілий ряд країн Центральної, Східної й Південно-Східної Європи.

По смерті президента Рузвельта ускладнилися відносини СРСР із США, Великобританією, ін. державами. 1946 р. країни вже розділила "залізна завіса". Через територіальні проблеми протистояння між СРСР і США набували глобального характеру. Радянський Союз планував впливати на діяльність європейських парламентів. Все змінив виступ 5 червня 1947 р. Маршалла — держсекретаря США у Гарвардському університеті, який заявив про необхідність надання економічної допомоги європейським країнам для щонайшвидшої ліквідації наслідків війни. СРСР теж був запрошений до обговорення умов участі у плані відбудови Європи, але від пропозиції відмовився.

Отримавши владу з рук Й. Сталіна, лідери більшості формально незалежних країн Центральної і Східної Європи змушені були коритися диктату державної партії СРСР — ВКП(б), за зразок брати радянську модель будівництва комунізму. В країнах "народної" демократії почалась "комунізація" влади й суспільства, що призвело до розколу Європи.

Водночас СРСР, що втратив у війну колосальну кількість населення й матеріальних засобів, продовжував далі будувати державно-адміністративний "соціалізм". І хоч мільйони людей знаходилися у становищі напівкріпаків, кріпаків й просто рабів — ув'язнених, у них жевріла примарна надія на демократію. Однак сталося повернення до стабілізації й зміцнення тоталітарного режиму. Сталін та його оточення, вважаючи, що саме комуністичний тоталітарний режим врятував країну в роки війни, реставрував систему підпорядкування радянських республік московському центру. "Українська РСР не є незалежною суверенною державою і навіть не володіє досить високим ступенем автономії. Угода про прийняття України в Об'єднані Нації була досягнута під тиском потреб воєнного часу. Встановлення дипломатичних зв'язків з Україною допомогло б Радянському уряду у його маневрах, спрямованих на те, щоб іноземні уряди повірили в реальність фіктивної автономії радянських республік", — підкреслювалось в документі Держдепартаменту США. Рішення про створення в УРСР зовнішньополітичного відомства ґрунтувалося на прагненні мати не один, а кілька голосів в ООН та спеціалізованих організаціях.

Головним змістом економіки вже у мирний час залишалась мілітаризація країни. В середині березня 1946 р. новообрана Верховна Рада Союзу РСР

затвердила п'ятирічний план розвитку народного господарства на 1946–1950 рр. Основні його завдання були наступними: вийти на довоєнний (1940 р.) протягом двох років — до 1948-го, а до кінця п'ятирічки значно перевищити його. Конкретніші завдання четвертої п'ятирічки: завершити в 1946 р. післявоєнну перебудову народного господарства, використовувати виробничі потужності військової промисловості для росту економічної могутності Радянського Союзу, забезпечити подальше підвищення обороноздатності СРСР й оснащення Збройних Сил найновішою технікою, перевершити довоєнний рівень народного доходу й споживання, для чого всемірно підняти харчову промисловість, розгорнути масове виробництво товарів широкого вжитку, збільшити колгоспні доходи, перевищити довоєнний рівень розвитку сільського господарства на 27%, збільшити товарообіг, відмінити найближчого часу карткову систему. Так на словах планувалося. А як сталося реально?

Традиційно більш високими темпами розвивалась важка промисловість. Прискорене піднесення отримав військово-промисловий комплекс (ВПК). Витрати на розвиток ракетно-ядерної зброї вимагали гігантських коштів, які витягалися із сфери народного споживання, адже інших джерел не було. Основна частка національного бюджету йшла на протистояння з провідними в технічному плані державами Заходу. Головним змістом економічного розвитку СРСР Сталін вважав будівництво ВПК. "Метал — для виробництва зброї й обладнання — для підприємств, пальне — для підтримки роботи заводів, фабрик і транспорту, бавовна — для виробництва обмундирування, хліб — для постачання армії", — роз'яснював Й. Сталін на зустрічі з виборцями м. Москви 9 лютого 1946 р. Буквально на руїнах відбувалися нарощування військового виробництва й мілітаризація СРСР.

Й. Сталін, В. Молотов, Л. Каганович та ін., через партійно-радянську вертикаль влади, посилення репресій для відновлення та розвитку ВПК, підтримки урядів новостворюваних країн "соціалістичного табору", як майбутніх союзників у новій світовій війні, до спалаху якої Радянський Союз готувався, мілітаризуючи економіку й збільшуючи стратегічний резерв зерна, вилучали із села хліб та іншу сільгосппродукцію.

Згідно з рішенням Ради міністрів СРСР і ЦК ВКП(б) від 26 червня 1946 р., Рада міністрів УРСР і ЦК КП(б)У в постанові від 4 липня 1946 р. затвердили річний план здачі зерна державі врожаю 1946 р. Українській РСР у кількості 340000 тис. пудів (5 млн 440 тис. т.). ЦК КП(б)У та Рада міністрів УРСР, під постійним тиском центру, постановою від 22 липня 1946 р. збільшили план обов'язкових поставок зерна 23 областям на 50%, мотивуючи це строкатістю врожаю в різних регіонах УРСР, це збільшило загальний план до 362 млн 750 тис. пудів. Постанова ЦК КП(б)У та Ради міністрів УРСР від 17 серпня 1946 р. збільшувала обов'язковий план зернопоставок ще 13 областям України на 100%. "Я бачив, що рік загрожує катастрофою. Чим це скінчиться, важко було передбачити", — писав

М. Хрущов у своїх мемуарах. І далі згадував, що за звернення до Й. Сталіна знизити план хлібоздачі міг потрапити в графу "ворогів народу": "Тоді це робилося в одну мить — тільки оком встиг кліпнути, як вже відчинилися двері, і ти опинився на Луб'янці. Хоч я переконував, що записки, що я послав, відображають дійсний стан справ, і Україна потребує допомоги, але лиш ще більше збуджував у Сталіні гнів". Здаючи за вказівками центру все вирощене, колгоспи були позбавлені можливості оплатити трудовні, зароблені селянами тяжкою працею. Село охоплював голод.

Причини голоду мали комплексний характер: післявоєнна розруха, засуха, неврожай 1946 р., економічна політика, спрямована на нарощування військового потенціалу за рахунок зубожіння населення, конфіскаційні насильницькі хлібозаготівлі, непосильні селянам зверхнадмірні податки, державні позики, неоплата праці, позбавлення постачання великої кількості сільського населення та утриманців у містах хлібом за картками. Позбавляючи хліба своє населення, СРСР експортував зерно та інші сільгосппродукти у країни Європи, щоб вони не зверталися до США. 1946 року Радянський Союз поставив Албанії, Болгарії, Німеччині, Польщі, Румунії, Угорщині, Фінляндії, Франції, Чехословаччині 1,7 млн т. зерна.

Свідчать численні архівні документи та очевидці голоду й про методи "економії хліба" в країні робітників і селян. Можу особисто засвідчити правдивість твердження про зняття з пайкового постачання картками утриманців. Мене, 7-річну, моїх 10-річного брата й 6-місячну сестричку в тому ж, 46-му, карток було позбавлено в м. Дніпродзержинську на Дніпропетровщині.

Стосовно початку голоду дослідники називають широкий часовий розкид: осінь 1946 р. (Задніпровський), липень 1946 р. (Еллман), голодування з 1945, голод з липня 1946 р. (Веселова), січень 1947 р. (Пирожков) тощо.

Голодуючих селян з районів їх постійного проживання за межі України не випускали. Велика кількість голодних селянських мас з початку 1946 р. вирушали до західних областей УРСР, де було ще мало колгоспів, селяни зібрали непоганий врожай, загони Української повстанської армії (УПА) чинили спротив вивозу зерна. Відозви, розповсюджені УПА, закликали населення допомагати голодуючим селянам. Селяни Західної України рятували від голодної смерті не тільки своїх земляків-українців, а й частогусто виснажених від голоду людей з Воронезької, Курської областей Росії, молдаван. Однак страждало населення й Західної України від насильницької колективізації та репресій, а в деяких регіонах й голоду. Особливо сильним був голод в областях, приєднаних до УРСР перед війною — на Чернівецьчині, де в перші повоєнні роки більш масштабно, ніж в інших областях, проводилась колективізація, і смертність перевищувала народжуваність, погибельний голод охоплював Ізмаїльщину.

Масовий голод посилювався, перетворившись навесні й літом 1947 р. на голодовий мор. І це за умови значних державних мобілізаційних резервів, які на 1946 р. в СРСР становили 6 млн т, на 1947 — 4 млн 700 тис.т.

Пік голоду припадав на весну-літо 1947 р. (Задніпровський), лютий-серпень (Еллман), березень (Пирожков), весну-літо 1947 р. (Веселова). Різною визначають дослідники тривалість голоду: з січня по серпень 1947 р. (Пирожков), з липня 1946-го по 1948 р. (Еллман), з осені 1946-го по 1948 р. (Задніпровський), з липня 1946-го по 1948 р. (Веселова). Деякі автори вважають, що голод тривав від початку 1947 р. "до нового врожаю".

Голодом було охоплено 18 із 25 областей. Голодувало в Україні понад 3 млн людей. Експорт зерна 1947 р. становив 800 тис. т. До Чехословаччини було відправлено 600 тис. т зерна. "Радянський Союз врятував нас від голоду", — так оцінив радянську продовольчу допомогу президент Чехословаччини К. Готвальд. СРСР надавав країнам "народної демократії" також значну фінансову підтримку. 5 вересня 1947 р. в телеграмі від міністерства заготівель СРСР секретарю ЦК ВКП(б)У Л. Кагановичу сповіщалося: "Намітили додатково вивезти за межі України, яких з переміщенням держрезерву 208 тис. т., що оформлюються Міністерством продрезервів. Таким чином, загальний вивіз зерна за межі України у вересні доводиться до 1 млн т." 14 грудня 1947 р. проведено грошову реформу й відміну карток на продуктові й промислові товари. Але вилучені у населення кошти спрямовувалися не на соціальні програми, не на рятування людей, а в економіку, ключовою сферою якого був ВПК Радянського Союзу.

На початку 1947 р. в Україні налічувалося 448 тис. хворих на дистрофію. Чисельність дистрофіків у містах Сталінської області, наприклад, становила 66 тис. 651, Запорізької — 32 тис. 237, Дніпропетровської — 24 тис. 480 осіб.

Найбільше голод вразив село. На 1 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 млн 74 тис. 314 дистрофіків, з яких 77% (828 тис. 429 осіб) були сільськими жителями. Найбільше виснажених селян-дистрофіків було у Вінницькій області — 133 тис. 442 людей, у Київській — 66 тис., у Харківській — 63 тис. 677, у Запорізькій — 56 тис. 507, в Ізмаїльській — 52 тис. 447, у Миколаївській — 50 тис. 807, в Дніпропетровській — 52 тис. 767, в Одеській — 48 тис. 316, в Полтавській — 44 тис. 929, в Кам'янець-Подільській — 44 тис. 533, у Херсонській — 36 тис. 312, в Сумській — 36 тис. 427 осіб. На 20 червня 1947 р. в Україні нараховувалося 1 млн 154 тис. 378 виснажених голодом людей-дистрофіків.

Смертність населення в Україні в 1947 р. за далеко не повними даними складала 628 тис. (Перковський, Пирожков).

Люди різних національностей, в більшості — українці, страждали й помирали в містах й селах. Продовжуючи репресивну хлібозаготівельну

політику, творення голоду, приховуючи правду про колективізацію в Західній Україні, через яку "куркулі" виселялись і прирікалися на голод, Й. Сталін, вважаючи аграрне питання основою питання національного, ставив завдання знищення шляхом цієї масштабної репресивної акції індивідуального селянського господарства як соціальної бази "українського націоналізму". Але саме індивідуальні господарства західних областей УРСР рятували виробників хліба з великих зернових регіонів від голодної смерті на той час.

Голод 1946–1947 р. утаємничувався усілякими засобами. Адже документи, що стосувалися причин, перебігу й наслідків голодного мору, могли розкрити механізм витворення, призвідців-організаторів — вище керівництво КПРС, КП(б)У, владу тоталітарної держави. За бажання московського центру голоду можна було б уникнути, перерозподіливши зерно, допомогти селянам неврожайних районів. Але цього не було зроблено. Навпаки, голод в УРСР, яка була частиною радянської імперії, створений владою штучно, посилювався, ставав масовим.

Більшість голодуючих українських селян рятувалася, як могла. Вони були змушені їсти траву, кору дерев, різні сурогати... Одним із засобів виживання було збирання колосків на колгоспних полях. На зроблених власноруч жорнах селяни мололи жменю-другу зерна, додавали подрібнене листя, траву й пекли коржики, оладки, маторженики (оладки на основі сурогатів)... Але й цієї можливості вижити влада позбавляла голодуючих за відомим ще з 1932 р. сталінським законом "про п'ять колосків" та новим указом президії Верховної Ради СРСР від 4 червня 1947 р. "Про відповідальність за крадіжки, розбазарювання й псування соціалістичної власності", оголошуючи їх "зłodіями" та "розкрадачами". Багато крадіжок дозріваючого хліба здійснювалося саме "гостропотребуючими", тобто голодуючими колгоспниками. Влада вела боротьбу зі зростанням їх чисельності шляхом покарань, репресій, незважаючи на головне — виснажених голоднечею людей, яких сам режим, позбавивши засобів існування, штовхав на здійснення правопорушень, 90% кримінальних справ, що розглядалися судами в 1947 р., становили справи про "крадіжки колосків" колгоспниками. Відомі факти людодіства збожеволілими голодуючими.

Добродійні пожертви голодуючим з-за кордону не приймалися. УРСР одержувала підтримку лише від Адміністрації допомоги й відбудови Організації Об'єднаних Націй (ЮНРРА), але не як голодуюча республіка, бо офіційно вважалось, що голоду не існувало, а як постраждала під час війни. У 1946–1947 рр. УРСР отримала продовольчі й промислові товари на суму 189 млн американських доларів. Упродовж першого півріччя 1946 р. — III кварталу 1947 р. по лінії ЮНРРА в УРСР було доставлено 310 тис. тонн продовольства. Найбільше ця допомога була надана

населенню Сталінської (тепер — Донецька), Ворошиловградської (нині — Луганська), Харківської, Київської та Одеської областей.

Наприкінці 1947 р. Каганович, "обраний" за вказівкою Сталіна 3 березня 1947 р. секретарем ЦК КП(б)У замість Хрущова, та Хрущов, як голова Ради міністрів УРСР, доповіли в ЦК ВКП(б) про виконання плану хлібозаготівель.

1948-й рік одні дослідники називають роком продовження голоду, інші — його відлунням. Голод йшов на спад, але люди вмирили від виснаження й супровідних хвороб. Знесилених змучених селян змушували, як і раніше, багато працювати на план вже 1948 р. Мінімум на той час у колгоспах для дорослих складав 120 трудоднів, для підлітків — 50. В процесі "другого розкуркулювання", що здійснювалося за ініціативи Хрущова таємним указом президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого 1948 р. "Про виселення з Української РСР осіб, які ухиляються від трудової повинності в сільському господарстві і ведуть антигромадянський паразитичний спосіб життя". Колгоспників й одноосібників, як зеків, які не виконували мінімуму трудоднів, виселяли в необжиті райони СРСР. Серед виселених — немало людей, які не змогли виробити такий мінімум внаслідок хвороб, престарілі, жінки з малими дітьми. Указ не було опубліковано з причини його антиселянського характеру. За період з 1948 по 1953 рр. було виселено 33266 колгоспників й 13 598 членів їх сімей. Пік виселень припав на 1948 р. — у заслання було відправлено 27 335 осіб. так здійснювалось прикріпленість селян до колгоспів. Експорт зерна став більшим, в 1948–1950 рр. він складав до 8% всієї витратної частини балансу.

В Україні упродовж 1948–1950 рр. було винесено 12 тис. "громадських вироків" щодо селян, але режиму такий вид репресій не допоміг.

В цілому ряді областей голод продовжувався й після 1947–48 рр., у багатьох місцевостях — до кінця 40-х, а недоїдання — й до середини 50-х років. Голод став одним з наслідків "холодної війни". Цей голод, творцем якого, по суті, стала сама система тоталітаризму, був майже точною калькою пограбування села під час голодомору 30-х років, це була схожа війна проти власного народу. Голодомор, організований тоталітарною імперією шляхом злочинної політики щодо селян, перетворених на кріпаків, рабів, ігнорування життєвих інтересів населення України, був черговою спробою етноциду. Владою він замовчувався, був суворою державною таємницею.

Отже голод у залежній, зруйнованій та згорьованій УРСР 1946–1947 рр. був рукотворним, викликаним політикою правлячої партії й уряду тоталітарного СРСР, які переклали повоєнну кризу на озлиднілий народ. Перебуваючи під постійним репресивним тиском партії, її адміністративно-командної верхівки, українське село в перші повоєнні роки зазнало чи не найбільшого пресингу від проведення хлібозаготівельної та податкової політики.

Чисельність жертв голодомору через дефіцит джерел підрахувати дуже важко. Дослідники називають експертні оцінки — різну кількість людей, померлих від голоду: 100 тис. (Білас), 800 тис. (Маковійчук, Пилявець), 2,8 млн осіб (Ящук). Довоєнну чисельність населення в Україні було відновлено лише в 1960 р. Переважна більшість дослідників вважають цей голод штучним, рукотворним, ряд науковців, а саме Антоній, Білас, Веселова, Пахаренко, Ящук та ін. — свідомим геноцидом українського народу. Адже за статтею II Конвенції ООН "Про запобігання злочину геноциду і покарання за нього" від 9 грудня 1948 р., дії з наміром навмисного утворення для членів будь-якої групи населення таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове знищення її, визначаються як геноцид.

Голод викликав незворотні соціально-економічні наслідки. Як і людомор 1932–1933 рр., цей голод спричинився до подальшої економічної та духовної стагнації суспільства. Жителі міст, завдяки нормованому постачанню за картками, легше пережили лихоліття. Становище сільського населення було жахливим. Величезна репресивна акція голодомору була спрямована перш за все проти селян-хліборобів, а також робітників і їх сімей. Політика пограбування села через продрозкладку, репресії проти населення дозволили зібрати продовольство для мінімального постачання жителів міст і створити резерви тоталітарної держави, але прирікала селян-хліборобів на виснаження й муки голодної смерті. Граничне обмеження чи позбавлення продуктів харчування людей, доведення їх до голоду та смерті стало практикою радянської політики.

29 серпня 1949 р. в СРСР була випробувана атомна бомба. Того ж року "колгоспне рабство" продовжувало існувати в 33 тис. артілей. Аграрна політика уряду Союзу РСР залишилася незмінною.

Таким чином, в 1945–1946 рр. було вироблено радянський зовнішньо-політичний курс, який існував до кінця 80-х років. Після смерті Сталіна політика залишилась сталінською. Визначальним для внутрішнього життя країни став курс на протистояння із Заходом. В незалежній Україні, на жаль, і до сьогодні існує усталене ставлення до людського фактора як другорядного. Необхідністю є розбудова не лише економічних, а й соціальних відносин в українському селі, здійснення програми "Добробут через аграрний розвиток". Голодам в Україні не може бути місця.

Деструктивні політичні, економічні, соціально-демографічні, морально-психологічні наслідки рукотворного повоєнного голоду відчуються й досі, в час розбудови України як держави, у житті українського народу.